

Metelkova zbirka slovenskih toponimov 1823

Silvo Torkar

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša,
Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana, silvo.torkar@zrc-sazu.si

DOI <https://doi.org/10.18690/um.ff.8.2022.13>

ISBN 978-961-286-684-6

V prispevku se govori o dvojezični nemško-slovenski zbirki krajevnih imen na Gorenjskem, Dolenjskem in beljaškem okrožju Koroške iz leta 1823, ki obsega okrog 3100 enot in se hrani v Metelkovi zapuščini v Rokopisnem oddelku NUK. V pripravi je predstavitev tega dragocenega imenskega korpusa širši javnosti v znanstvenokritični knjižni izdaji.

Ključne besede: slovenska krajevna imena, onomastika, etimologija, standardizacija krajevnih imen, Metelko

This article discusses a bilingual 1823 German–Slovenian collection of toponyms in Upper and Lower Carniola, and the Villach district of Carinthia, which contains around 3,100 units and is preserved at the National University Library’s Manuscript Department as part of its Franc Metelko Collection. A printed edition which will present this valuable corpus of place names to public is also in the preparation phase.

Keywords: Slovenian place names, onomastics, etymology, standardization of place names, Metelko

V Rokopisnem oddelku NUK hranijo v rokopisni zapuščini jezikoslovca Frana Metelka dragoceno onomastično gradivo, dvojezične nemško-slovenske sezname slovenskih krajevnih imen na Gorenjskem, Dolenjskem in v delu beljaškega okrožja Koroške iz l. 1823. Metelko je kot uradni prevajalec namreč leta 1822 zaprosil deželno vlado za popis krajevnih imen v Ljubljanskem guberniju v nemščini in slovenščini, pri čemer je izrazil željo, da se poleg imenovalniške slovenske oblike zapiše tudi roditeljska. Pisarji tedanjih gospoств so v letu 1823 takšne sezname pripravili, Metelko pa je na podlagi zbranega gradiva izdelal abecedni seznam več sto imenitnejših krajev in gradov (Glaser 1895: 168, Kolarič 1933: 108). Celotno gradivo je pomembno zato, ker predstavlja sistematično zbirko slovenskih oblik

znatnega dela slovenskih krajevnih imen v času pred njihovo standardizacijo. Žal se sezname za Notranjsko (Postojnsko okrožje) najbrž niso ohranili, ker jih v Metelkovi zapuščini ni, čeprav ni dvoma, da so obstajali, saj v Metelkovem seznamu zasledimo nekaj desetnin imen z Notranjskega. Pri izdelavi podrobnega zemljevida Kranjske (Freyer 1844–1846) in seznama krajev k temu zemljevidu (Freyer 1846) je Metelkovo zbirko, kot kaže, uporabljal Henrik Freyer, ki je domnevno ob sodelovanju samega Metelka poknjževal kranjske toponime na pisni, glasovni in morfemski ravni (Šivic-Dular 1988: 58, 59, 63; Šivic-Dular 2002: 11).

Način, kako se je v literaturi doslej omenjalo Metelkovo gradivo, ni omogočal jasnega odgovora, ali je to gradivo ohranjeno ali ne. Ob pregledu Metelkove zapuščine se je izkazalo, da je gradivo v že navedenem, nekoliko okrnjenem obsegu vendarle ohranjeno. Na Inštitutu za slovenski jezik F. Ramovša je bila sprejeta odločitev, da je ta imenski korpus vredno predstaviti jezikoslovni in drugi zainteresirani javnosti v knjižni obliki ter pripraviti njegovo znanstvenokritično izdajo.

Gradivo vsebuje okrog 3100 krajevnih imen, od tega jih je blizu 200 (od 1155) iz beljaškega okrožja Koroške, ker je to tedaj skupaj s Kranjsko spadalo v t. i. Ljubljanski ali Ilirski gubernij s središčem v Ljubljani (Polec 1925: 120). Za primerjavo: popis krajev in prebivalstva Ljubljanskega gubernija iz leta 1817, t. i. Haupt-Ausweis, na katerega so se s pridom opirali pisarji gospostev pri izdelavi dvojezičnih seznamov za Metelka, vsebuje 3225 krajev na Kranjskem (Melik 1948–1949: 164), Freyerjev seznam za Kranjsko iz leta 1846 pa 3220 imen krajev in gradov (Šivic-Dular 1988: 57). K številki 3100 je treba dodati 446 imen, ki jih je Metelko odbral iz dobljenega gradiva in jih po lastni presoji poknjžil.

Delo pri kritični izdaji zgodovinskega vira je zahtevalo prepis celotnega gradiva skupaj s prevodom nemških spremnih besedil (dopisi oblastem in odgovori na dopise) v slovenščino. Prepis in prevod nemških delov popisa in vseh uradnih dopisov, všteti Metelkovo prošnjo oblastem in njihov odgovor nanjo, je opravil zgodovinar mag. Drago Trpin. Naslednja stopnja je bila lokalizacija krajev in identifikacija s sodobnimi imenskimi oblikami, kar je zahtevalo delo z drugimi že objavljenimi historičnimi viri, krajevnimi imeniki in leksikoni. Poglavitno oporo pri tem sta nudila popis iz leta 1817 (Haupt-Ausweis) in Freyerjev dvojezični seznam toponimov iz leta 1846. Pri iskanju slovenskih oblik krajevnih imen se je kot zelo dragocen vir izkazal tudi jožefinski vojaški zemljevid s priloženimi opisi iz ok. leta 1780 v dvojezični nemško-slovenski izdaji (Jožefinski opisi 1, 2, 4, 5), posebej pa še isti zemljevid, dosegljiv na spletu (Spletni vir 3). Dragocene

stare zapise slovenskih imenskih oblik najdemo v knjižicah *Hišna imena južne Koroške* (Kotnik 1996, 1997, 2008, 2009). Za nadaljnje spremljanje imena je bila zelo koristna uporaba objav avstrijskih popisov prebivalstva 1869 (izšlo 1874), 1880 (1884), 1890 (1894), 1900 (1906) in 1910 (1919), *Krajevnege leksikona Dravske banovine* 1937, *Imenika naseljenih mesta u FNRJ* 1951, *Krajevnege imenika LR Slovenije* 1952, *Krajevnege leksikona Slovenije I–III* (1968–1976) ter publikacije *Pregled sprememb naselij RS od leta 1948 do 1990* (1992). Današnje stanje naselbinskih imen je razvidno na spletni aplikaciji Statističnega urada RS z naslovom *Krajevna imena* (Spletni vir 4).

Z druge strani je za ugotavljanje glasovnega razvoja krajevnih imen, njihove tvorjenosti in motivacije izredno pomembno poznavanje starejših historičnih zapisov. Pri tem so igrali ključno vlogo zapisi, dosegljivi v prečiščeni in dopolnjeni verziji *Historične topografije Kranjske (do leta 1500)* (Spletni vir 5), podatki iz *Gradiva za historično topografijo pred-jožefinskih župnij na Kranjskem* (Höfler 2015), zapisi slovenskih zemljepisnih imen v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), Florjančičev zemljevid Kranjske iz leta 1744 in Hacquetov zemljevid *Krainska deschela* iz leta 1778. Sodobne imenske oblike, onaglašenost in raba v roditeljskem pravilu so praviloma prevzete iz priročnikov *Slovenska krajevna imena* (SKI 1985), *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem* Pavleta Zdovca (1993, 2008 in 2010), *Slovenska krajevna imena v Italiji* Pavleta Merkuja (1999), deloma tudi SP 2001, sicer pa je onaglašenost včasih tudi korigirana (npr. *Vólča* in ne *Vólca*, premični naglas *Glóbel*, iz *Globéli* in ne *Globél*, iz *Globéli*). Da bi bilo mogoče oceniti imensko obliko, izpričano v viru iz leta 1823, je ime pogosto, vendar ne vselej, za navedbo historičnih zapisov vsaj deloma ali tudi v celoti etimologizirano. Značilnosti zapisov imenovalniških, roditeljskih ali mestniških oblik v viru so komentirane v samostojnih opombah.

Pri identifikaciji krajevnih imen v viru 1823 so bile včasih težave. Niso redki primeri, ko so v imenikih vse do 1919 naselja nosila ime po enem od zaselkov, pozneje pa je naselje prevzelo ime drugega zaselka in sta se vlogi zamenjali: do 1919 je bil *Negastrn* v o. Moravče zaselek naselja *Podoreh*, od 1937 pa je *Podoreh* zaselek *Negastrna*; do 1884 je bil *Čilpah* v o. Mokronog - Trebelno zaselek naselja *Sela*, od 1894 pa so *Sela* zaselek *Čilpaha*.

Preimenovanja med obema vojnama v krajevnih leksikonih niso vselej dokumentirana, kar je včasih močno otežilo njihovo identifikacijo. Tako je krajevno ime *Mati Božja* (Maria Virginis) nastopalo pod tem imenom

začenši z imenikom 1817 (glavna občina Moravče), v Metelkovem gradivu 1823 (gospodstvo Brdo Podpeč), v Freyerjevem seznamu 1846 (župnija Moravče) in v popisih 1874 in 1884 (občina Drtija), nato pa se je v popisih od 1894 do 1919 ter v Glonarjevem Poučnem leksikonu 1933 pojavljalo pod imenom *Za Goro*, od leksikona 1937 dalje pa nastopa pod imenom *Dešen*.

Povojna preimenovanja so v večini primerov zajeta v publikaciji *Pregled sprememb naselij RS od 1948 do 1990* (1992). V letih 1952–1955 so bili številni kraji s svetniškimi imeni preimenovani iz ideoloških razlogov, nekateri pa tudi iz purističnih, npr. *Svinje* v o. Moravče v *Vinje*, ali *Mošnja* v o. Radovljica v *Ravnico*, ali hiperkorektnih, npr. *Goričica* v o. Ivančna Gorica (z nepotrebnim istorečjem) v *Malo Goričico*. Toda *Limbarska Gora* si je 1955 le povrnila staro ime, ime *Sv. Valentin* je namreč nosila samo od 1874 do 1955. Preimenovanja po letu 1990 so dokumentirana na spletni aplikaciji SURS *Krajevna imena* (Spletni vir 4).

Simptomatičen je spremni dopis okrožnega urada v Beljaku,¹ ki pravi, da »v okrajni gosposki Beljak vendska imena niso mogla biti zbrana, ker imajo kraji, čeravno z vendskimi prebivalci, zgolj nemška imena, kako pa drugi vendski sosedje ali Kranjci po svoje te kraje imenujejo in lahko značilna nemška imena popačijo, je nepomembno«. Tudi krajev v »nemških« glavnih občinah Šmohor in Radnja vas (gospodstvo Grünburg) »nihče ni znal poimenovati v venskem jeziku, zato se predloži le seznam (42) krajevnih imen za obe »vendski« glavni občini Khünburg in Aichelburg«. Pač pa je gospodstvo Podklošter predložilo seznam imen vseh 44 krajev, gospodstvo Rožek pa vseh 115 krajev.

Kompetence pisarjev posameznih gospodstev v slovenščini so se zelo razlikovale. Najslabše so bile v beljaškem okrožju Koroške za kraje v Ziljski dolini, izstopata tudi kočevsko gospodstvo in Višnja Gora. Sezname nekaterih gospodstev sploh ne vsebujejo rodilniških oblik, namreč Podklošter (namesto imenovalnika so pogosto navedeni le mestniki ali orodniki), Mirna, Mokronog, Podpeč (Turn - Gallenstein), Poljane (Črnomelj), Šrajbarski Turn, Turjak, po drugi strani pa so imena v gospodstvu Kostanjevica navedena v imenovalniku in mestniku, v gospodstvih Rožek in Smlednik pa celo v imenovalniku, rodilniku in mestniku. Zanimivo je, da pisarji gospodstev Goričane, Krumperk, Loka, Mirna razen pri nekaterih pomembnejših krajih niso pripisali nemških imenskih oblik, za župnijo

¹ Prevod je delo mag. Draga Trpina.

Poljane pa župnik ni navedel niti ene nemške imenske oblike, enako tudi pisar gospostva Boštanj.

Dokaj kakovostne slovenske imenske oblike vsebujejo sezname gospo-
stev Rožek, Bela Peč, Bled, Brdo Podpeč, Fužine Turn, Goričane, Ig, Križ,
Krumperk, Loka, Mekinje, Poljane, Ponoviče, Radovljica, Smlednik, Bo-
štanj, Kostanjevica, Novo mesto, Ribnica, Novo mesto Rupreče, Trebnje,
Velike Lašče, Žužemberk.

Šibko poznavanje slovenščine razodevajo zlasti neživljenjski zapisi ro-
dilniških oblik krajevnih imen v Ziljski dolini:

- *Uelikavefsa*, rod. *Uelika vefsou* (Velika vas pri Šmohorju, rod. Velike vasi),
- *Matschidle*, rod. *Matschidlou* (Močidle, rod. Močidel),
- *Rautach*, rod. *Rautanou* (Rut pri Melvičah, rod. Ruta).

Kljub tem pomanjkljivostim izvemo za takrat še žive oblike krajevnih imen s pripono *-jane*, npr. **Potočane* (danes Potoče), **Blačane* (danes Blače), ali za starejšo imensko obliko **Limača ves* (danes Limače) in za narečno obliko *Distinja ves* namesto *Gostinja ves* ter *Dorče* namesto *Dvorče*.

Pripona *-jane* je 1823 še živela tudi v roditeljskih oblikah nekaterih imen na Gorenjskem:

- *Verbné*, is *Verb`njan* (danes *Vrbnje*, iz *Vrbenj*, o. Radovljica),
- *Sgornje Duple*, is *Sgornjeh Duplan* (danes *Zgornje Duplje*, iz *Zgornjih Dupelj*, o. Naklo),
- *Vusche*, an (danes *Luže*, iz *Luž*, o. Šenčur),
- *Zerkle*, is *Zerklan* (danes *Cerklje na Gorenjskem*, iz *Cerkelj*).

V gospostvu Rožek v Rožu so izpričane arhaične imenske oblike *Drovlani* (danes Dravlje), *Sriejani* (danes Sreje), *Lieshani* (danes Leše), *Turdaniče* (**Tvrđaniče*, danes Trđaniče), *Vozhani* (danes Loče), *Dieshezhezhe* (**Dešičiči*, danes Deščice).

V gospostvu Trbiž v Kanalski dolini so izpričane arhaične oblike: *Tre-
bisich* (Trbiž), *Bouzhek* (danes Fličl iz nem. *Flitschl*, it. *Plezzut*), *Vouzhja
Vefs* (danes Ovčja vas). Zanimivo je, da je pisar gospostva Kočevje navedel
takrat še živo arhaično ljudsko obliko *Hozhevje* za Kočevje, vendar *Gott-
schevska Reka* za Kočevska Reka.

Imena iz seznamov, pripravljenih za Metelka, so tudi v komentiranem
razdelku razvrščena po gospostvih v istem zaporedju kot v originalu, poda-
na pa so v štirih vzporednih stolpcih, komentarji pa so podani v opombah
pod črto. Za ponazoritev navajam dva primera:

Sodobna slovenska oblika	Rodilnik	Metelkovo gradivo	Zgod. nem. oblika
Hobôvše pri Stáři Óselici ²	iz Hobôvš pri Stáři Óselici	Hoboushe, Hoboush ³	/ bey Altosflitz / ⁴
Želézni ⁵	iz Želéznikov	Shelésnike, Shelésnike ⁶	Eysnern

Zbrano imensko gradivo je ne glede na vse pomanjkljivosti pomembno, ker nam omogoča vpogled v živi jezik oz. imenske oblike pred prvim celovitim poskusom njihovega poknjžjenja, ki se upravičeno pripisuje Freyerju 1846 (Šivic-Dular 2002: 11). Zapisi iz leta 1823 so marsikdaj pomembni za zanesljivejšo etimologizacijo imena. Nekaj primerov:

- Óblake, tudi Globáče (o. Čajna): 1823 u Watschach
- Ôvčja vás v Kanalski dolini: 1823 Vouzhja Vefs vel Vafs
- Gámeljne (Spodnje, Srednje, Zgornje): 1823 Gamelne, rod. Gamelnou
- Pržánj (od 1975 del Ljubljane): 1823 Preshgain, rod. Preshgaina (= *Prežganj)

² *Hobovše pri Stari Oselici* so naselje v o. *Gorenja vas - Poljane*. V historičnih virih so izpričane 1291 kot *Chotwu^osse*, 1501 *Chadbuesch*, 1560 *Chodwulsch* (Kos 1894: 16), 1780 *Kaboushe*, 1817 *Hoboufche* (Haupt-Ausweis), 1825 *Hoboufche bei Altosflitz* (Spletni vir 9), 1846 *Hobovfhe* (Freyer 1846: 36), 1874 *Hobovše pri Stari Oslici* (Imenik krajev 1874: 37), enako tudi 1884, 1894, 1906 in 1919. KLDB 1937: 575 je uveljavil ime *Hobovše* brez prilastka, saj so *Hobovše pri Novi Oslici* po letu 1918 pripadle Italiji in je potreba po prilastku odpadla. Danes se kraj imenuje *Cerkljanski Vrh* in spada pod o. Cerkno. Ime se je prvotno glasilo **Hudobolše (brdo)*, izhaja pa iz vzdevka **Huda bolha* (Torkar 2017a: 112).

³ S črko *u* je odražen izgovor dvoustničnega *u*, nastalega iz historičnega *l*.

⁴ Vir ne navaja imena v nemščini, ker loški pisar pri imenih, ki so se v nemščini glasila enako kot v slovenščini, upravičeno ni zapisoval istih imen še v skladu z nemškimi pisnimi navadami.

⁵ *Želzniki* so naselje v istoimenski občini. V historičnih virih so izpričani 1354 kot *Eyznar*, 1485–1490 kot *Eysnern* (SHT: 1814), v slovenščini 1689 *Vshelezenkah* (Valvasor I: 385), 1778 *Scheleisenke* (Hacquetov zemljevid Krainska deschela), 1817 samo nemško *Eisnern* (Haupt-Ausweis), 1846 *Shelesnike* (Freyer 1846: 116), 1874 *Želznike* (Imenik krajev 1874: 37), enako tudi 1884, pač pa 1894 in pozneje *Želzniki* (Special Orts-Repertorium 1894: 41).

⁶ Zapis roditeljske oblike s prečrtano končnico *-ov* lepo pokaže zadrego pisarja, ki je opazil razkorak med ženskospolsko imenovalniško obliko *Želznike*, nastalo s flektivno derivacijo iz tožilnika smeri k prvotnemu imenovalniku *Želzniki*, in moškospolskimi stranskimi skloni, zato se je odločil za ženskospolsko obliko roditeljskega. V nasprotju s tem je bilo ime *Želznike* konec 19. stol. spremenjeno v *Želzniki* in s tem vzpostavljena moškospolska paradigma v celoti.

- Stružévo (od 1957 del Kranja): 1823 Sterscheu, rod. Sterscheuga
- Rašica (o. Ljubljana): 1823 Uranshiza, rod. Uranshize
- Kočevje: 1823 Hozhevje, rod. Hozhevja
- Brví (o. Brežice): 1823 Verbje, mest. v' Verbju
- Tálčji Vfh (o. Črnomelj): 1823 Telzhiverh
- Frlúga (o. Krško): 1823 Ferloga, mest. v' Ferloge (morda iz *brloga)
- Máline (o. Mokronog - Trebelno): 1823 Mallne (= Malni)
- Vrhôvo pri Mirni Pêči (o. Mirna Peč): 1823 Goreinberhou, Doleinberhou
- Mírtoviči (o. Osilnica): 1823 Mertouz
- Podstřm (o. Kostanjevica na Krki): 1823 Podstřmen, orod. Podstřmenam
- Sadínja vás (o. Semič): 1823 Sodinaval
- Trebélnik (o. Krško): 1823 Trobevnik
- Pobrězje (o. Črnomelj): 1823 Podbreshie (= *Podbrežje)
- Tíhaboj (o. Litija): 1823 Tehaboi

Zapisi v gradivu iz leta 1823 izpričujejo tudi starejše imenske oblike moškega spola, ki so nekdanj s flektivno derivacijo iz tožilnika smeri prešle v oblike ženskega spola, a so bile med 1894 in 1937 spet vzpostavljene oblike moškega spola:

- Svržáki, Svržákov (o. Metlika): 1823 Swershake
- Drášiči, iz Drášičev/Drášič (o. Metlika): 1823 Drafshizhe
- Radóši, iz Radóš (o. Metlika): 1823 Radofhe
- Příbinci, iz Příbincev/Příbinec (o. Črnomelj): 1823 Pribinze
- Drágoši, iz Drágošev/Drágoš (o. Črnomelj): 1823 Dragofhe
- Fúčkovci, iz Fúčkovcev (o. Črnomelj): 1823 Fuzhkouze
- Dolénjci, iz Dolénjec (o. Črnomelj): 1823 Dollenze
- Žúniči, iz Žúničev/Žúnič (o. Črnomelj): 1823 Shunizhe
- Balkôvci, iz Balkôvcev (o. Črnomelj): 1823 Balkouze
- Bojánci, iz Bojáncev (o. Črnomelj): 1823 Bojanze

Na drugi strani lahko v gradivu iz leta 1823 zasledimo primere starejših imenskih oblik moškega spola, ki so pozneje s flektivno derivacijo iz rodilnika prešle v oblike ženskega spola:

- Drúlovka (del Kranja): 1823 Drulouk, rod. Drulouka (od 1919 Drulovka)
- Gábrovka (o. Litija): 1823 Gabrouk (od 1884 Gabrovka)
- Ilovka (o. Kranj): 1823 Illouk, vendar rod. Illouke, od 1846 Ilovka
- Vírmaše (o. Škofja Loka): 1823 Virmashe, rod. Virmashov (danes Virmaš)

– Láze pri Váčaj (o. Litija): 1823 Lase, rod. Lasov (danes Laz)

Iz Metelkovega gradiva izvemo za številne primere edninskih imenskih oblik, ki so jih v novejšem času izrinile množinske oblike:

– Presêrje pri Lukovici (o. Lukovica): 1823 Preserje, rod. Preserja (danes Preserij)

– Presêrje pri Rádómljah (o. Domžale): 1823 Preferje, rod. Preferja (danes Preserij)

– Gradóvlje (o. Ljubljana): 1823 Gradoule, rod. Gradoula (danes Gradovelj)

– Dobrúnje (del Ljubljane): 1823 Dobruine, rod. Dobruina (danes Dobrunj)

– Zavóglje (del Ljubljane): 1823 Savogle, rod. Savogla (danes Zavogelj ali Zavogljega)

– Škrilje (o. Ig): 1823 Skril, rod. Skrilga (danes Škrilj)

– Srédnje Bítnje (o. Kranj): 1823 srednu Bittne, rod. sredniga Bittna (danes Srednjih Bitenj)

– Dolénje (o. Domžale): 1823 Dolene, rod. Doleniga (danes Dolenj)

– Túrnše (o. Domžale): 1823 Turnfhe, Turnfha (danes Turnš)

– Vrhpolje pri Morávčaj (o. Moravče): 1823 Verhpole, rod. Verhpola (danes Vrhpolj)

– Vrhpolje pri Kámniku (o. Kamnik): 1823 Verhpole a (danes Vrhpolj)

– Rávne pri Mlínšah (o. Zagorje ob Savi): 1823 Ravno, rod. Ravniga (danes Raven)

– Óbčice (o. Kočevje): 1823 Obzhiza, rod. Obzhize (danes Občic)

– Iménje (o. Šentjernej): 1823 Imenje, mest. na Imenjim (danes na Imenjah)

– Kámence (o. Brežice): 1823 Kamenza, mest. v' Kamenzi (danes v Kamencah)

– Ivánjše (o. Kostanjevica na Krki): 1823 Ivanfhe, mest. na Ivanfhi (danes v Ivanjšah)

– Premagóvce (o. Krško): 1823 Premagovz, mest. v' Premagovzu (danes na Premagovcah)

– Znánovce (o. Krško): 1823 Snanovza, mest. v' Snanovzi (danes v Znanovcih)

– Rávne (o. Mirna): 1823 Rauno

– Brézje pri Trebélnem (o. Novo mesto): 1823 Bresie, rod. Bresia (danes Brezij)

– Jélše (o. Mirna Peč), Jélše pri Otóčcu (o. Novo mesto): 1823 Jeufha, rod. Jeufhee (danes Jelš)

Metelkovo gradivo 1823 nam priča o nekdanji pridevniški sklanjatvi krajevnih imen v nasprotju z danes uveljavljeno samostalniško:

- Šmártno pri Litiji: 1823 Shmarten, ga (danes Šmártna)
- Tácen (del Ljubljane): 1823 is Tazna, tudi Tazenga (danes Tacna)
- Vevče (del Ljubljane): 1823 Veuzhe, rod. Veuzhiga (danes Vevč)
- Máli Lípoglav (o. Ljubljana): 1823 Mal Lipoglou, rod. Malga Lipoglouga (danes Lipoglava)
- Ôrle (o. Škofljica): 1823 Orle, rod. Orlga (danes Orli)
- Dolénje (o. Domžale): 1823 Dolene, rod. Doleniga (danes Dolenj)
- Podréčje (o. Domžale): 1823 Podrezhe, rod. Podrezhga (danes Podrečja)
- Podobêno (o. Gorenja vas - Poljane): 1823 Podobenim, rod. Podobenga (danes Podobena)
- Studéno (o. Železniki): 1823 Studenim, rod. Studenga (danes Studena)

Metelkovo gradivo 1823 nam priča ponekod tudi o stanju pred izvršeno vokalno redukcijo:

- Stíčna: 1823 Setitshna
- Stiška vas (o. Cerklje na Gorenjskem): 1823 Sittischkavaľs
- Pšata (o. Domžale): 1823 Peshata
- Pšata (o. Cerklje na Gorenjskem): 1823 Pishata
- Pšévo (o. Kranj): 1823 Pescheu, rod. Pescheuga
- Slátna (o. Radovljica): 1823 Slatena, rod. is Slatine

V krajevnih imenih je izpričana tudi izmenljivost pripon *-ec* (1823) in *-ica* (danes) ali obratno:

- Brézovica pri Stópičah (o. Novo mesto): 1823 Bresoutz, rod. is Bresouza (od 1874 Brezovica)
- Vélíka Stírmica (o. Mokronog - Trebelno): 1823 velke Stermez (od 1894 V. Strmica)
- Leskôvica pri Šmártnem (o. Šmartno pri Litiji): 1823 Leskouz, a (od 1884 Leskovica)
- Cerôvica (o. Šmartno pri Litiji): 1823 Zerouz, a (1952 še Cerovec, 1971 že Cerovica)
- Oréhovec (o. Kostanjevica na Krki): 1823 Orehovza, v ' Orehovzi (od 1919 Orehovec)
- Górnji Ájdovec (o. Žužemberk): 1823 goreina Aidouza (od 1919 Gorenji Ajdovec)
- Mála Stírmica (o. Šmarješke Toplice): 1823 spodni stermez (od 1906 Mala Strmica)

V Metelkovem gradivu 1823 je izpričanih nemalo primerov nedokončane substantivizacije predložnih zvez:

- Podoréham (zas. Negastrna, o. Moravče), že 1846 Podorh, od 1894 Podoreh
- Podsidam (zas. V Zideh, o. Lukovica), 1846 Podsid, od 1937 Podzid
- Pod Gradam (o. Ljubljana), že 1817 in od 1846 Podgrad
- Pod Turnam (staro ime gradu Tivoli), od 1894 Podturn
- Pod Roshenpaham (zas. vasi Glince, od 1935 del Ljubljane), od 1894 Podrožnik
- Med Vodame (Medvode), že ok. 1780 in od 1846 Medvode
- Savodo (Zavoda, o. Kranj), od 1937 Zavoda
- Pred moftam (o. Gorenja vas - Poljane), od 1846 Predmost
- sa Kobilkam (Zakobiljek v o. Gorenja vas - Poljane), od 1846 Sakobilek
- Podlanisham (o. Cerkljeva, od 1874 Podlanišče
- Pod Wlizo (o. Kranj), od 1846 Podbliza

V gradivu iz leta 1823 presenečajo zapisi, ki kažejo na izgovor srednjega *l* v izglasju namesto današnjega dvoustničnega *ɥ*:

- Podmolník [-*ɥn-*] (o. Ljubljana), 1823 Podmolnig
- Hrástov Dól [-*ɥ*] (o. Ivančna Gorica), 1823 Hrastoudull
- Andól [-*ɥ*] (o. Ribnica), 1823 Andol
- Glóbel [-*ɥ*] (o. Sodražica), 1823 Globel
- Kôtel [-*ɥ*] (o. Sodražica), 1823 Kotel

V Metelkovem gradivu 1823 so še ohranjene imenske oblike pred pozneje izpričano disimilacijo *č-č* > *č-c*:

- Dolénčice (o. Gorenja vas - Poljane): 1823 Dolenzhizhe, rod. Dolenzhizh

Jezikoslovni komentarji v kritični izdaji vira v številnih, ne pa v vseh primerih razkrivajo motivacijo za nastanek imena, ponekod sta pritegnitev starejših historičnih zapisov ali dodaten premislek omogočila tudi novo, verjetnejšo etimologizacijo, npr. pri imenu *Óvčna* (o. Bekštanj), 1823 *Ovzhena* (iz *ločina*, 'ločje'), *Daljna vas* (o. Škofljica), 1823 *Dalna vafs* (iz **Dolnja vas*), *Račni Vrh* (o. Domžale), 1823 *Lazhenverh*, vendar 1436 *Raczenberg* (iz krajevnega in vodnega imena *Rača*), *Ježkôvec* (o. Trebnje), 1823 *Jezhkouz* (iz **Večkovec*), *Vóšče* (o. Radovljica), 1823 *Vošhze* (iz **Volčiče*).

Pisarji gospostev, celo tisti z izrazito dobrimi slovenskimi zapisi, so pod vplivom nemških pisnih navad pogosto pisali besedne zveze skupaj,

npr. *Pustihrib*, *Shegovavaf*, *Velkaflivza* v gospostvu Ribnica, *Zeroulog* v gospostvu Novo mesto Rupreče itd.

Metelko v svojem zveščiču navaja okrog 30 imen iz Notranjske oz. Postojnskega okrožja, npr. Borovnica (*Barovnije*), Godovič, Dobrepolje (*Dobrepole*), Horjul, Hotedršica (*Hotedershižza*), Lož (*Loshe*), Logatec (*Logaz*), Unec (*Unz*), Idrija, Vrhnika, Polhov Gradec (*Povhovgradez*), Razdrto, Žiri (*Shere Shir*), Vojsko (*Vojfka*), Cerknica (*Zirkniza*), Col (*Zoll*), zato lahko upravičeno sklepamo, da je korpus prvotno obsegal tudi imena iz Notranjske, ki pa jih v zapuščini ni. Obenem Metelko v zveščiču navaja tudi imena gradov, dvorcev, imen z Gorenjskega in Dolenjskega, ki jih ohranjeno gradivo ne vsebuje, npr. *Kopajne* (danes Kópanj), ki je le vzpetina s cerkvijo (Freyer 1846: *Kopajne*), ali dvorec *Ternoshe* (danes Drnča, Valvasor I: 114 *Termzche*, Freyer 1846 *Ternjeze*, nem. *Törmetsch*), grad *Tarizhna vaf* (Freyer 1846: *Tarishka Vaf*) itd.

Razlike med oblikami v Metelkovem gradivu 1823 in Metelkovimi poknjiženji

Metelkova poknjiženja so večinoma uspešna in jih je deloma uporabil tudi v svoji slovnici (Metelko 1825: 64–65, 189–192), kjer v metelčici med drugim navaja: *3asp*, gen. *3aspzga* (Zasip), *Sostro*, gen. *Sostra* (tu se je zanesel na nezanesljivo gradivo gospostva Višnja Gora, kjer npr. pisar za ime *Velkmlazhou* navaja roditelja *Velkamlazhova*), *Xelimle*, gen. *Xelimlzga* (Želimlje), *Novo mésto*, gen. *Novzga mésta*, *3alz log*, *3alzga loga* (Zali Log).

Drugače kot v svojem zveščiču, kjer je ime *Dovje* popravil v *Dolje* (prečrtal pa oblike *Dolgo polje*, *Doje* in *Dovje*), je v slovnici ohranil v gradivu sporočeno obliko *Dovje* in roditelja *Dovjzga*.

V nasprotju s podatki iz gradiva je Metelko v slovnici poknjižil ime *Bežigrad* kot *Béžji grad* (asylum) in navedel drugačen, napačni roditelja *Béžjiga grada*. Čeprav je z latinskim prevodom zadel v bistvo imena (grad, kamor se beži), je poknjiženje napačno, saj je ime v besedotvornem pogledu imperativna zloženska iz glagola *bežati* in samostalnika *grad*, primerljiva z ledinskimi in krajevnimi imeni *Bežidolina*, *Skočidol*, *Zanigrad* (< **Zvenigrad*) ipd. (Torkar 2017b: 337).

Ime *Stara Oselza* (Stara Oselica) je v zveščiču smiselno popravil v *Stara ofliza* (od 1937 žal spet zmotno Stara Oselica), *Preshgaine* (Prežganje) v *Preshganje*, *Bisterza* (Bistrica) v *Biftriza*, *Begene* (Begunje) v *Bégune*,

Oufshifhe (Ovsiše) v *Oufifhe* (Freyer ima *Oyfifhe*), *Kamnagoriza* (Kamna Gorica) v *Kamna goriza*, *Wokauze* (Bokalce) v *Bokalze* itd.

V svojem zveščiču pa pri nekaterih poknjiženjih ni imel srečne roke, saj je ime *Adlefhizhi* (Adlešiči) poknjižil kot *Adlefhzhe* (Freyer piše *Adlefhzhi*), *Hozhevje* (Kočevje) v *Kozhevje*, *Homez* (Homec) v *Hmez* (Freyer piše *Homez*), *Mihovo* (Mihovo) v *Mehovo* (Freyer ima *Mihovo*), *Roue* (Rova) v *Rova* (tudi Freyer ima *Rova*, kar je bliže narečni rabi), *Setitshna* (Stična) v *Shtitshna*, *Tschermoshnize* (Črmošnjice) v *Zhernomofhnize* (Freyer ima *Zhermofhnize*), *Zhernoml* (Črnomelj) v *Zhernemel* (Freyer ima *Zhernamel*).

Literatura

Ivan Dizma FLORJANČIČ DE GRINFELD, 1744: *Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica, Jussu, Sumptu'que Inclitorum Provinciae Statuum geometricae exhibita* (zemljevid). Gl. Spletni vir 7.

Henrik FREYER, 1846: *Alphabetisches Verzeichniß aller Ortschafts- und Schlöffernamen des Herzogthums Krain in deutſch und krainiſcher Sprache*. Laibach: Druck von Jofef Blasnik.

Karel GLASER, 1895: *Zgodovina slovenskega slovstva. 2. zvezek: Od francoske revolucije do 1848. I.* Ljubljana: Slovenska Matica.

SHT = *Slovenska historična topografija. Historična topografija Kranjske (do leta 1500)*. 2. e-izdaja, verzija 2.0. Gl. Spletni vir 5.

Baltazar HACQUET, 1778: *Krainska deschela* (zemljevid). Gl. Spletni vir 8.

Janez HÖFLER, 2015: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. Ljubljana: Viharnik (e-knjiga). <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-5TDZOJZP/2a71b563-608c-4198-99d0-456a11e7fe39/PDF>

Rudolf KOLARIČ, 1933: Metelko Franc Serafin. *Slovenski biografski leksikon*. 5. zv. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 108.

Franc KOS, 1894: *Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja*. Ljubljana: Matica Slovenska.

Bertrand KOTNIK, 1996: *Zgodovina hiš južne Koroške. 4. knjiga. Občina Rožek*. Celovec: Mohorjeva družba.

– –, 1997: *Zgodovina hiš južne Koroške. 5. knjiga. Občina Št. Jakob v Rožu*. Celovec: Mohorjeva družba.

– –, 2008: *Zgodovina hiš južne Koroške 12: Spodnja Zilja*. Celovec: Mohorjeva založba.

– –, 2009: *Zgodovina hiš južne Koroške. 14. knjiga. Prafara Marija na Zilji*. Celovec: Mohorjeva družba.

Vasilij MELIK, 1948–1949: Naselja kot upravno-statistične enote, *Geografski vestnik* 20–21, 153–194.

Pavle MERKŮ, 1999: *Slovenska krajevna imena v Italiji. Priročnik. Toponimi sloveni in Italia. Manuale*. Trst: Mladika.

Franc METELKO, 1825: *Lehrgebäude der Slowniſchen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Laibach: Leopold Eger, Gubernialbuchdrucker.

Janko POLEC, 1925: *Kraljestvo Ilirija. Prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah. 1. del (z eno karto)*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna.

SKI 1985 = *Slovenska krajevna imena*. Franc Jakopin, Tomo Korošec, Tine Logar, Jakob Rigler, Roman Savnik, Stane Suhadolnik. Ljubljana: Cankarjeva založba.

SP 2001 = *Slovenski pravopis*. Ur. Jože Toporišič et al. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Založba ZRC.

Alenka ŠIVIC-DULAR, 1988: K normiranju slovenskih zemljepisnih imen. *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 55–66.

– –, 2002: Zgodovina imenoslovja v Sloveniji, *Jezikoslovni zapiski* 8/2, 7–27.

Silvo TORKAR, 2017a: Odstiranje slovenskih krajevnih imen: Horjul in Hobovše, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 57/3–4, 110–114.

– –, 2017b: Razpoznavanje slovenskih zemljepisnih imen (2), *Jezikoslovni zapiski* 23/2, 331–341.

Janez Vajkard VALVASOR, 1689: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain I-IV*. Laybach. Gl. tudi Spletni vir 6.

Pavel ZDOVC, 1993: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem*. Dunaj: Tiskarna mehitaristov.

– –, 2008: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem*. Pregledana in preurejena ter z več sto jezikovnimi imenskimi podatki razširjena žepna izdaja. Celovec: Založba Drava.

– –, 2010: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem*. Razširjena izdaja. Ljubljana: SAZU.

Kronološko citirani viri

1817 = *Haupt-Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes in Provinzen, Kreiße, Sektionen, Bezirks-Obrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser- und Seelenanzahl im Jahre 1817*. Laibach: Gedruckt mit Egeriſchen Schriften. Gl. Spletni vir 1.

Henrik FREYER, 1844–1846: *Special-Karte des Herzogthums Krain*. Wien: Verlag der Kunsthandlung. Gl. Spletni vir 2.

JOŽEFINSKI OPISI 1, 2, 4, 5: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*. *Opisi, 1.–5. zvezek*, 1995–1999. Ljubljana: ZRC SAZU, ARS. Gl. tudi Spletni vir 3.

KIS 1952 = *Krajevni imenik Ljudske republike Slovenije*. Ljubljana: Zavod za statistiko in evidenco LRS.

KLDB 1937 = *Krajevni leksikon Dravske banovine*. Krajevni repertorij z uradnimi topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine. Ljubljana: Uprava krajevnega leksikona dravske banovine. Gl. tudi Spletni vir 10.

KLS I–III: *Krajevni leksikon Slovenije*, 1., 2., 3. knjiga. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 1968–1976.

PREGLED SPREMEMB NASELIJ 1992 = *Pregled sprememb naselij RS od leta 1948 do 1990* (Preimenovanja, pristavki, združitve, razdružitve in razglasitve). Ljubljana: Zavod RS za statistiko.

Spletna aplikacija *Krajevna imena*. Gl. Spletni vir 4.

1874 = *Imenik krajev vojvodine Kranjske*. Sestavljen na podlagi ljudskega številskega od 31. decembra l. 1869 po c. kr. statistični centralni komisiji. Laibach – Ljubljana: Ign. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg. Gl. tudi Spletni vir 11.

1884 = *Special-Orts-Repertorium von Krain. Obširen imenik krajev na Kranjskem*. Wien: Alfred Hölder. Gl. tudi Spletni vir 12.

1894 = *Special-Orts-Repertorium von Krain. Specijalni repertorij krajev na Kranjskem na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890*. Wien: Alfred Hölder. Gl. tudi Spletni vir 13.

1906 = *Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900*. Dunaj: C. kr. dvorna in državna tiskarna. Gl. tudi Spletni vir 14.

1919 = *Spezialortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei. Gl. tudi Spletni vir 15.

1951 = *Imenik naseljenih mesta u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji*. Stanje 1. januara 1951 godine. Beograd: Savezni zavod za statistiku i evidenciju.

Spletni viri

Spletni vir 1: https://books.google.si/books?id=hMZMAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Spletni vir 2: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-75IQMI4Y/?query=%27source%3dzemljevidi%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25&fyear=1843>

Spletni vir 3: <https://mapire.eu/en/>

Spletni vir 4: <https://www.stat.si/KrajevnaImena/Settlements/ByRegion>

Spletni vir 5: https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Kranjska_web2.0.pdf

Spletni vir 6: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-NQQSKQM6>

Spletni vir 7: <https://www.dlib.si/results/?query=%27source%3dzemljevidi%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25&fyear=1744>

Spletni vir 8: <https://www.dlib.si/results/?query=%27source%3dzemljevidi%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25&fyear=1778>

Spletni vir 9: <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=223806>

Spletni vir 10: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-IHXHRWQE/950e0f2a-bb42-4591-b65e-d9de0038c098/PDF>

Spletni vir 11: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/34001-35000/34846/Orts-Repertorium_des_Herzogtums_Krain_1870.pdf

Spletni vir 12: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/830/Krain_1880_cropabby.pdf

Spletni vir 13: <https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1001-2000/1108/kranjska%201894.pdf>

Spletni vir 14: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1001-2000/1109/Leksikon_obcin_VI_Kranjsko_1906.pdf

Spletni vir 15: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1001-2000/1110/SPEZIALORTSREPRTORIUM_KRAIN_1910.pdf

METELKO'S COLLECTION OF SLOVENIAN TOPONYMS 1823

As an official translator in 1822, Franc Serafin Metelko asked the provincial government for an inventory of place names in the Ljubljana Governorate in German and Slovenian. The clerks of the dominions prepared these lists in 1823. The material collected includes around 3,100 toponyms, nearly two hundred of them from the Villach district in Carinthia and the rest from Upper and Lower Carniola. The names in Inner Carniola are missing. Furthermore, to the 3,100 a further 446 toponyms should be added that Metelko selected from the material obtained and standardized according to his own judgment. A printed edition which will present a valuable corpus of place names for public is in a preparation phase.

Preparations for publishing this historical source required that entire material was copied, while the accompanying German texts were translated into Slovenian. The German parts of the inventory and all of the official letters were copied and translated by the historian Drago Trpin. Locating the places and identifying their contemporary name forms required working with previously published historical sources, gazetteers, and encyclopedias. The two main sources were the 1817 census summary (Germ. *Haupt-Ausweis*) and Heinrich Freyer's 1846 bilingual list of Carniolan toponyms. Primary important for identifying phonological development of place names, their derivation, and semantic motivation were the records available in the consolidated and revised edition of *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)* (Historical Topography of Carniola to 1500). To evaluate the name forms attested in the 1823 source, the names are often at least partly or fully etymologized.

Projekt *Historična topografija Primorske*

Matjaž Bizjak¹

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2,
SI 1000 Ljubljana, matjaz.bizjak@zrc-sazu.si

DOI <https://doi.org/10.18690/um.ff.8.2022.14>
ISBN 978-961-286-684-6

Avtor predstavlja projekt *Historična topografija Primorska*, digitalizirano zbirko omemb krajevnih imen v zgodovinskih, predvsem srednjeveških virih. Zbirka v obliki spletne aplikacije je namenjena predvsem identifikaciji krajevnih imen, obenem pa omogoča tudi različne oblike povezovanja s podatkovnimi korpusi dopolnilnih ved (arheologija, umetnostna zgodovina in jezikoslovje).

Ključne besede: historična topografija, toponimi, paleonimi, zgodovina srednjega veka, Primorska, podatkovna zbirka, spletna aplikacija

In the paper the author presents the results of the project Historical Topography of Primorska region (Slovenian Littoral region), a digitized collection of place names in historical, in particular in medieval, sources. The collection in the form of a web application is primarily aimed at the identification of place names. It also enables various forms of connection with data corpora of complementary sciences (archeology, art history and linguistics).

Keywords: historical topography, toponyms, paleonyms, Medieval history, Primorska region (Slovenian Littoral region), database, Web application

Historična topografija se ukvarja z identifikacijo nekdanjih krajevnih imen, na katera naletimo v najrazličnejših zgodovinskih virih. Ta imena se bistveno razlikujejo od tistih, ki jih uporabljamo danes. Jezik pisanih dokumentov v današnjem slovenskem prostoru je bil v srednjem veku predvsem latinski in nemški in temu primerno so pisarji prirejali toponime, ki so bili izvorno sicer v veliki meri slovenski. Krajevna imena se zato v virih pojavljajo zapisana v zelo različnih oblikah – od preprosto prevedenih pa do najrazličnejše prilagojenih jeziku pisarja. Nasprotno so

¹ Prispevek predstavlja rezultate projekta Toponomastična dediščina Primorske (L7-9424), ki ga financira Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

se izvorno tujejezični toponimi – nemški, nastali v visokem in deloma poznem srednjem veku (predvsem imena gradov, urbanih naselij, pa tudi vasi in ledin na nemškem kolonizacijskem ozemlju), ter romanski, deloma ohranjeni še iz antike, na podoben način pozneje prilagodili večinskemu ljudskemu jeziku in jih danes poznamo v slovenski obliki.

Historiat

Prva prizadevanja za izdelavo historično-topografskega priročnika za ozemlje Slovenije segajo v zgodnja trideseta leta 20. stoletja. Zasluge za to gredo enemu najvplivnejših slovenskih zgodovinarjev tistega časa, Ljudmilu Hauptmannu, ki se je s tovrstno problematiko dodobra seznanil ob delu na obsežnem projektu Avstrijske akademije znanosti, »Historičnem atlasu avstrijskih alpskih dežel«, v okviru katerega mu je bila po smrti njegovega mentorja Antona Kaspreta zaupana naloga izdelave (še danes temeljne) uvodne študije h karti kranjskih deželskih sodišč (Grafenauer 1966: 4; Hauptmann 1929: 309–484; Hauptmann 1999).²

Leta 1932 je Hauptmann za idejo navdušil Milka Kosa, ki se je nedolgo pred tem s problemi historične topografije soočal ob izdelavi kazala krajevnih in osebnih imen v petem zvezku očetovega Gradiva za zgodovino Slovencev (Grafenauer 1986: 7; Kos 1928: VII; Kos 1928a: 429–567). Zgodovinarja sta si delo razdelila po geografskem načelu – Hauptmann je prevzel tedaj jugoslovanski del Štajerske, Kos pa Kranjsko v obsegu aktualnih državnih meja – ter v desetletju pred drugo svetovno vojno začela pod okriljem (tudi finančnim) zagrebške Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti zbirati gradivo.

Oba historičnotopografska priročnika sta v specifičnih okoliščinah in po številnih zapletih, ki jih na tem mestu puščam ob strani, po več desetletjih le ugledala luč sveta (Kosova Historična topografija Kranjske kot nedokončano gradivo leta 1975 in Historična topografija Štajerske v avtorstvu Pavleta Blaznika 1986). Ozemlje Primorske je v prvotnih načrtih, ki so nastajali v političnogeografskih razmerah prve polovice 20. stoletja, ostalo nepokrito. Topografsko gradivo tega dela slovenskega narodnostnega ozemlja, ki obsega dele historičnih dežel Goriške in Istre, je ob svojem delu na Kranjski sčasoma začel samoiniciativno zbirati Milko Kos. Na eni

² Poglavlje o historičnem razvoju dežele je izšlo tudi v slovenskem prevodu (Hauptmann 1999).

strani je bil to naraven podaljšek njegovih raziskav primorskih urbarjev (Kos 1948, isti 1954), na drugi pa je Primorska po priključitvi matični domovini nekaj časa sodila v sklop razširjenega koncepta skupne »Historične topografije Kranjske s Primorjem«, ki pa je bil pozneje opuščen. V času intenzivnih historično-topografskih raziskav po Kosovi smrti Primorska ni bila ravno potisnjena na stranski tir – v osemdesetih letih je z delom na tem področju nadaljeval Janez Šumrada,³ – vendar do publikacije ni prišlo. Celo tipkopisna kartoteka, ki je bila končni rezultat večdesetletnih prizadevanj, je bila do pred kratkim založena, tako da je bil Kosov rokopisni »pramaterial« dolgo časa edina referenca, do katere so se dokopali le najvztrajnejši raziskovalci.

Leta 2011 smo na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa (ZIMK) ZRC SA-ZU oživili historičnotopografske raziskave. Izziv so predstavljale predvsem nove možnosti, ki jih nudi informacijska tehnologija – cilj je bil moderna spletna aplikacija z naprednimi možnostmi iskanja, kartografsko prezentacijo in možnostjo permanentnega popravljanja, dopolnjevanja in nadgrajevanja, tudi v smislu povezovanja informacij in dognanj različnih področij (npr. arheologija, umetnostna zgodovina, jezikoslovje), ki bo v končni obliki pokrila celotno ozemlje Slovenije. V prvi fazi, 2012–2016, je bilo na splet postavljeno gradivo za historično topografijo Kranjske, v letu 2018 pa je stekel projekt historične topografije Primorske. Za izhodišče je služila Kosova tipkopisna kartoteka, ki smo jo digitalizirali in obdelali z OCR-tehnologijo. Pripravili smo nabor virov, evidentirali edicije in zbirke gradiv ter začeli izvajati korekture in dopolnitve na topografskem korpusu. Po več kot dvajsetletni prekinitvi raziskav je razumljivo, da so bili potrebni posegi v korpus precej zajetni. V tem času se je v slovenski, italijanski in avstrijski historiografiji znatno namnožila relevantna literatura (edicije srednjeveških virov), močno je napredovala digitalizacija posameznih arhivov, ki že omogoča uporabo na daljavo nekaterih pomembnejših starejših rokopisnih virov, nenazadnje smo imeli možnost v okviru projekta v fizični obliki opraviti raziskave v različnih arhivih, med njimi v kar nekaj takih, ki v ta namen še niso bili sistematično preiskani. Po tehtnem premisleku smo se odločili, da ozemlje slovenskega zamejstva, ki ga je Kos – tudi spričo neustaljene zahodne meje v 20. stoletju – po posameznih predelih različno upošteval v svojem gradivu, začasno izločimo iz primorske topografije in prihranimo za bodoči projekt, ki bo predvidoma vključeval celotno slovensko zamejstvo.

³ Letopis 32 (1981: 214), 33 (1982: 205), 34 (1983: 245), 35 (1984: 19), 36 (1985: 269), 37 (1986: 217), 39 (1988: 224), 40 (1989: 291).

Tako je bila med projektom (junij 2018–junij 2021) sistematično pregledana vsa knjižna produkcija na področju tekstno-kritičnih edicij srednjeveških virov v regiji (Slovenija, Italija (Furlanija), Avstrija) za obdobje 1989–2021 kot tudi korpus prepisov več kot 6000 srednjeveških listin iz različnih arhivov,⁴ ki se hrani na ZIMK. Podrobno so bila obravnavana vsa dela, ki vsebujejo vire za ozemlje Primorske, katerih toponimi so bili identificirani in vneseni v podatkovno bazo. V prvem letu je bilo v arhivih na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), v Gradcu (Steiermärkisches Landesarchiv), v Münchnu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv), v Vidmu/Udine (Archivio di Stato ter Archivio Diocesano) in v Čedadu (Museo Archeologico Nazionale) izvedeno evidentiranje, ki mu je sledila raziskava listinskih in urbarialnih virov z zadevno toponomastično vsebino. Spričo oteženih razmer v letih 2020 in 2021 (COVID 19) je izpadel določen del predvidenih arhivskih raziskav, kljub vsemu pa so bile v času med prvim in drugim valom epidemije (maj–oktober 2020) izvedene raziskave v domačih arhivih (Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani, Pokrajinski arhiv Koper, Škofijski arhiv Koper in Pokrajinski arhiv Piran). Izpad fizičnega obiska arhivov je bil do določene mere kompenziran s pridobivanjem digitaliziranih virov. Pri identifikaciji toponimov je bilo uporabljeno staro kartografsko gradivo (Franciscejski kataster iz l. 1823, vojaške specialne karte iz let 1784–1785, 1821–1824, 1869–1887 in mlajše,⁵ krajevni repertoriji iz obdobja Avstro-Ogrske,⁶ Leksikon Dravske banovine⁷) in relevantna strokovna literatura. Pri novih vnosih je bila upoštevana nekoliko nadgrajena metodologija. To se odraža v občutno bogatejšem kontekstu – širšem citatu iz originalnega vira, v katerem se pojavlja paleonim. Kjer je le možno, je ta po novem obsežnejši in prinaša celostnejše informacije o nepremičninah, osebah in dogodkih, povezanih z zadevno lokacijo. Širše in bolj dosledno je tudi navajanje mikrotopografskih podatkov (posameznih naselbinskih delov in objektov v okviru nekega kraja), ki so prezentirani v okviru glavnega, nadrejenega gesla. Tako imajo, denimo, svoj vpis vse cerkve v obliki toponimu podrejenih gesel, vodenih pod imenom njihovega patrocinja. V primorski topografiji smo naredili tudi prvi korak k preseganju tradicionalno postavljene kronološke meje na konec srednjega veka oz. v leto 1500. Seveda se sistematično zbrano gradivo tudi tu bolj ali manj omejuje na srednji vek; to

⁴ CKSL Boža Otorepca.

⁵ Najelegantneje dostopne na spletnem mestu: <https://maps.arcanum.com/en/>.

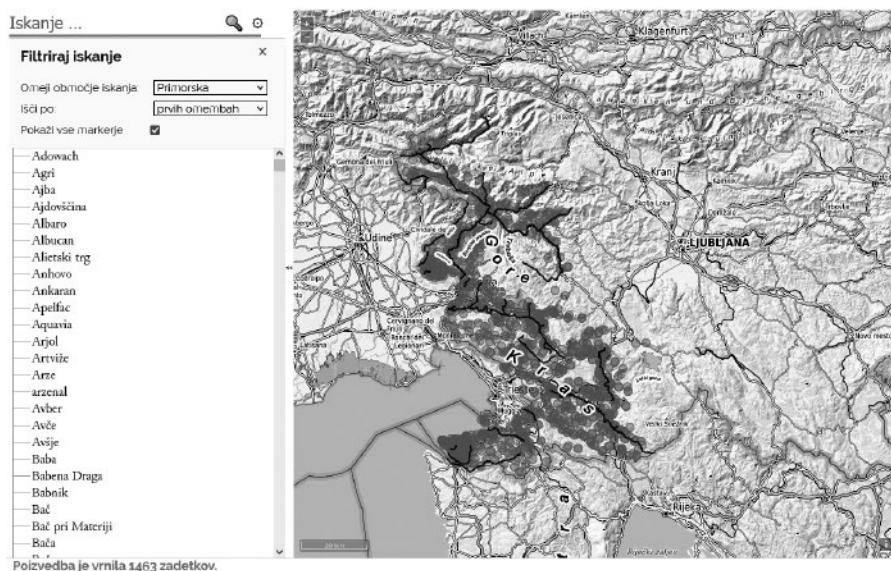
⁶ Ena izmed več različic LOK (1906).

⁷ KLDB (1937).

nenazadnje narekujejo objektivne okoliščine (količina ohranjenega gradiva, delež ediranih virov ...). Sistematična obravnava novoveških virov v tako kratkem času praktično ne bi bila izvedljiva. Kljub temu pa delež virov 16., 17. in 18. stoletja v pričujoči zbirki ni zanemarljiv. Namensko smo vključili kar nekaj urbarjev, potopisov, narativnih del in vizitacijskih zapisnikov iz te dobe. Tovrstni viri so pomembni predvsem za mlajše kolonizirana območja, zanimivi pa so tudi z jezikovnega vidika, dokumentirajo namreč postopno uveljavljanje slovenskih oblik, ki so v tem času začele nadomeščati latinske, italijanske in nemške.

Spletna aplikacija

Spletna aplikacija – dostopna na naslovu: <https://topografija.zrc-sazu.si/>⁸ – je zasnovana tako, da omogoča optimalno uporabo zbranega toponomastičnega gradiva.

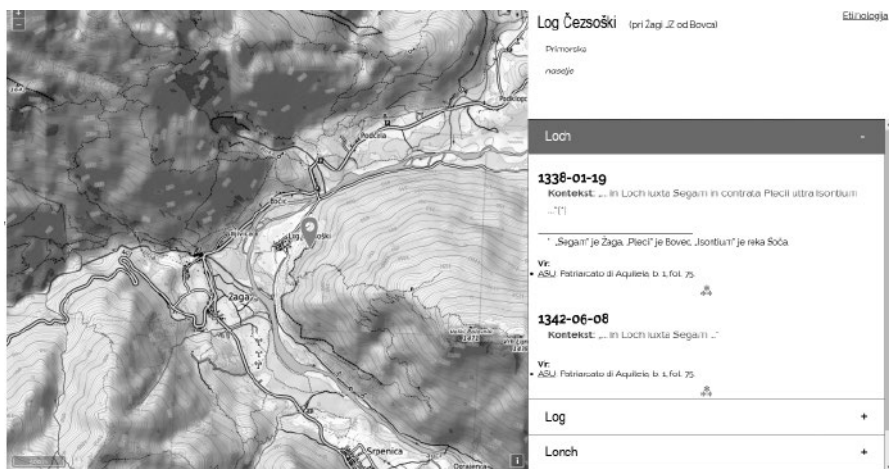

Slika 1: SHT, začetna stran iskanja po toponimih z označenimi vsemi lokacijami za Primorsko

⁸ Trenutno je na spletu nameščena še stara verzija, ki vsebuje zgolj historično topografsko gradivo za Kranjsko. V kratkem pa jo bo na istem spletnem naslovu zamenjala vizualno in funkcionalno prenovljena aplikacija, ki bo poleg Kranjske vključevala tudi gradivo za Primorsko.

Ponuja iskanje po toponimih in paleonimih, ki je podprto s prikazovanjem lokacij na interaktivnem zemljevidu, poleg tega pa prinaša še dodatno gradivo v PDF-formatu, in sicer historične topografije posameznih regij v bolj klasični obliki elektronske knjige in pa seznam uporabljenih virov.

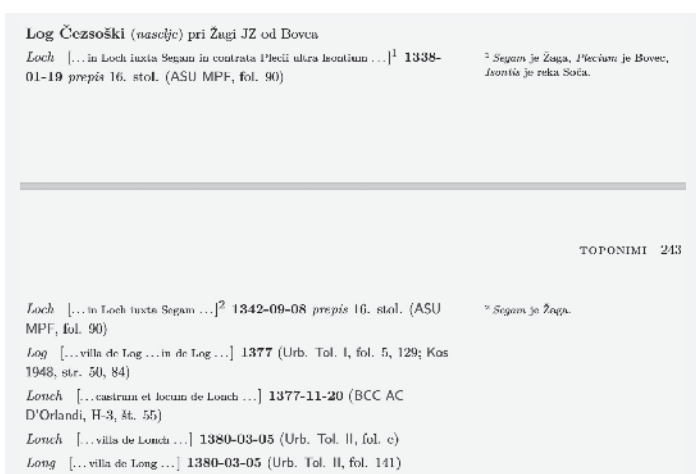
Toponime je mogoče izbirati iz drsečega seznama oziroma z vpisom v iskalnik. Vsaki izbiri toponima sledi prikaz vseh pripadajočih paleonimov, ki so opremljeni z osnovnimi podatki: datum oz. čas zapisa, tradicija (original ali prepis), nekoliko širši kontekst besedila, navedba originalnega arhivskega vira, v katerem se nahaja, in eventualne edicije. Vzporedno z omenjenimi podatki se na spletnem zemljevidu prikaže iskana lokacija, označena z markerjem. Napredno iskanje omogoča zamejevanje iskanja na posamezne regije (trenutno Kranjska in Primorska), in poljubno nastavljive časovne intervale z drsnikom na spodnjem robu spletne strani. Podobno kot toponime je mogoče iz drsečega seznama izbirati tudi paleonime.

Slika 2: SHT, izpis paleonimov toponima Log Čezsoški z označeno lokacijo na zemljevidu

Predstavitev zbirke gradiva v obliki spletne aplikacije nudi raznovrstne možnosti interdisciplinarnega povezovanja. V danem primeru se najočitneje ponujajo povezave z nekaterimi arheološkimi, umetnostnozgodovinskimi in jezikoslovnimi korpusi, ki obstajajo oz. nastajajo v okviru pristojnih ustanov. V primeru obstoja digitaliziranih zbirk gradiva bi bilo možno postaviti neposredne povezave med različnimi spletnimi aplikacijami (*link*) na ravni posameznih gesel. Ob pregledovanju različnih oblik zapisa nekega toponima v zgodovinskih virih bi bilo tako mogoče priklicati še informacije o arheoloških ostalinah ali pa ohranjenih umetnostnozgodovinskih

spomenikih na dani lokaciji. Pri klasičnih zbirkah – v obliki fizičnih kartotek, tiskanih del ipd. – je mogoče posamezna gesla spletne aplikacije obogatiti s komplementarnimi informativnimi okni z jedrnato podanimi relevantnimi dognanji določenega strokovnega področja. Takšen pristop ni omejen zgolj na obstoječe zbirke gradiva, ampak omogoča tudi sprotno vključevanje rezultatov tekočih raziskav. V kontekstu historične topografije se ponuja kot zelo relevantna dopolnitev zgodovinsko izpričanim oblikam krajevnega imena njihova etimološka razlaga. Kot poskus smo vključili nekaj tovrstnih razlag, ki jih je prijazno prispeval dr. Silvo Torkar (trenutno za kraje Čadrg, Modreje in Volče) in so dostopne preko gumba »etimologija«.

Slika 3: SHT, geslo Log Čezsoški v elektronski knjigi (Bizjak, Šilc, Seručnik in Makuc 2022)

Na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU nameravamo nadaljevati z dobro utečenimi raziskavami. Na letošnjem projektne razpisu kandidiramo s historično topografijo Posavinja in Posotelja, dolgoročni cilj pa ostaja spletno dostopna historična topografija celotnega slovenskega ozemlja.

Literatura

AC = *Arcanum maps*. Spletna aplikacija: <https://maps.arcanum.com/en/>.

Matjaž BIZJAK, Jurij ŠILC, Miha SERUČNIK in Neva MAKUC, 2022: *Historična topografija Primorske (do leta 1500): na podlagi gradiva Milka Kosa* (Slovenska historična topografija, 2). 1. e-izd. Ljubljana: Založba ZRC.

CKSL = Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo. Božo Otorespec. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU.

Bogo GRAFENAUER, 1966: Ob osemdesetletnici Ljudmila Hauptmanna. *Hauptmannov zbornik* (Razprave I. razreda SAZU, 5). Ur. Pavel Blaznik idr. Ljubljana: SAZU. 3–9.

– –, 1986: Spremnna beseda. Pavle Blaznik (ur.), *Historična topografija Slovenije 2. Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške, do leta 1500*, 1. del. Maribor: Založba Obzorja. 7–10.

L[j]judmil HAUPTMANN, 1929: Krain. *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer* 1.4. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger. 309–484.

– –, 1999: *Nastanek in razvoj Kranjske* (Razprave in eseji, 45). Ljubljana: Slovenska matica.

KLDB, 1937 = *Krajevni leksikon Dravske banovine. Krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine.

Franc KOS, 1928: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Peta knjiga (1201–1246). Ljubljana: Leonova družba.

Milko KOS, 1928: [Spremnna beseda]. *Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Peta knjiga (1201–1246). Ljubljana: Leonova družba. 7.

– –, 1948: *Urbarji Slovenskega primorja 1. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 2* (Viri za zgodovino Slovencev, 2). Ljubljana: AZU.

– –, 1954: *Urbarji Slovenskega primorja 2. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3* (Viri za zgodovino Slovencev, 3). Ljubljana: SAZU.

– –, 1975: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*. 3 zv. Ljubljana: SAZU.

Letopis, 1981–1989 = *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 32–40. Ljubljana: SAZU.

LOK 1906 = *Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900, VII, Avstrijsko-ilirsko Primorje (Trst, Gorica in Gradiška, Istra)*. Dunaj: C. Kr. Dvorna in državna tiskarna.

SHT = *Slovenska historična topografija*. Spletna aplikacija: <https://topografija.zrc-sazu.si/sht/>.

PROJECT HISTORICAL TOPOGRAPHY OF PRIMORSKA REGION

Historical topography deals with the identification of former place names that we come across in a wide variety of historical sources. These names are significantly different from those we use today. The language of written documents in today's area of Slovenia was mainly Latin and German in the Middle Ages, and accordingly the scribes adapted toponyms that were originally largely Slovenian. Therefore, the local names appear in the sources in very different forms – from simply translated to variously adapted to the

language of the scribe. For almost a century, Slovenian historiography has been striving to produce a reliable reference work that would enable the rapid and unambiguous identification of toponyms in historical sources. The idea began its realization with the publication of historical topographical lexicons for Carniola, Slovenian Styria and Prekmurje region in the 1970s and 1980s, but the work was not carried out in its entirety. Material for the historical topography of Primorska region remains in unfinished manuscript form. Years ago, we revived the project at the Milko Kos Historical Institute of the ZRC SAZU and enriched it with modern information technology. Thus, the web application SHT (Slovenian Historical Topography) is gradually being created at the Institute, which is expected to eventually cover the entire territory of today's Slovenia with its borders; material for Carniola is currently available (extensively supplemented and revised), and the project, which will supplement the application with material for Primorska region, will be completed as soon as possible. The basic and original function that drove the historians to collect historical and topographical material was the ability to identify place names, and the creation of such manuals proved to have a much wider research potential, inter alia they offer a practically complete set of at least earlier historical sources for a particular place. The most interesting option for the linguists is probably a set of sources for studying the genesis of place names.